

ALAMUTDAN KEYINGI DAVR: KIYA BO‘ZO‘RG VA MUHAMMAD IBN
BO‘ZO‘RG UMID BOSHQARUVIDA ISMOILIYLARNING
SIYOSIY-MADANIY FAOLIYATI

Abdualimova Durdona Shavkat qizi

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti, 2-bosqich magistranti,

E-mail: durdonashavkatovna@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Hasan Sabbahning vafotidan so‘ng Nizoriy Ismoililar davlati rahbarlari — Kiya Bozorg Umid va uning o‘g‘li Muhammad ibn Bozorg Umid davridagi siyosiy voqealar, harbiy yurishlar va mazhabiy o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Maqolada 1124–1162-yillar oralig‘idagi Alamut davrining muhim bosqichlari, Saljuqiylar bilan to‘qnashuvlar, xalifalarga uyushtirilgan suiqa-sdlar hamda Nizoriylar ta‘limotida yuz bergan ichki bo‘linishlar tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, Hasan ibn Muhammad davrida islomiy shariatdan voz kechish va “Qayta tirilish bayrami” e‘lon qilinishi ismoiliylar tarixidagi mafkuraviy burilish sifatida tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Alamut, Kiya Bozorg Umid, Muhammad ibn Bozorg Umid, Hasan ibn Muhammad, Nizoriy Ismoililar, Saljuqiylar, Al-Mustarshid Billoh, Imomlik, Fidoyilar, Qayta tirilish bayrami.

Аннотация: В данной статье анализируются политические события, военные походы и религиозные преобразования в государстве низаритских исмаилитов после смерти Хасана Саббаха, в период правления Кия Бузург Умида и его сына Мухаммада ибн Бузург Умида. В работе освещаются ключевые этапы истории Аламута в 1124–1162 годах, столкновения с сельджуками, убийства халифов и внутренние расколы в учении низаритов на основе исторических источников. Особое внимание уделено периоду Хасана ибн Мухаммада, когда отказ от исламского шариата и провозглашение «Праздника воскресения» стали идеологическим переломом в истории исмаилизма.

Ключевые слова: Аламут, Кия Бузург Умид, Мухаммад ибн Бузург Умид, Хасан ибн Мухаммад, низаритские исмаилиты, сельджуки, аль-Мустаршид Биллах, имамат, фидаины, Праздник воскресения.

Annotation: This article examines the political events, military campaigns, and religious transformations within the Nizari Ismaili state following the death of Hasan Sabbah, during the leadership of Kiya Bozorg Umid and his son Muhammad ibn Bozorg Umid. It highlights the major phases of the Alamut period (1124–1162), including conflicts with the Seljuks, assassinations of caliphs, and internal divisions within Nizari doctrine, based on historical

sources. Particular attention is given to the period of Hasan ibn Muhammad, when the rejection of Islamic Sharia and the proclamation of the "Festival of Resurrection" marked a significant ideological turning point in the history of Ismailism.

Keywords: Alamut, Kiya Bozorg Umid, Muhammad ibn Bozorg Umid, Hasan ibn Muhammad, Nizari Ismailis, Seljuks, al-Mustarshid Billah, Imamate, Fidais (Assassins), Festival of Resurrection.

Kirish: XI asr oxiri va XII asr boshlarida Eron va atrofdagi mintaqalarda siyosiy kuchlar o'rtasida keskin raqobat hukm surgan davrda Hasan Sabbah asos solgan Nizoriy Ismoililar harakati o'zining mustaqil mafkuraviy va siyosiy yo'lini belgiladi. Hasan Sabbahning o'limidan keyin Alamut qal'asida hokimiyat Kiya Bozorg Umid qo'lga o'tdi. U 1124–1137-yillar oralig'ida ismoililar davlatini boshqargan va Hasan Sabbah belgilagan qat'iy diniy-siyosiy tartiblarni davom ettirgan. Uning davrida Saljuqiylar sultonlari Sanjar va Mahmudning ismoililarga qarshi yurishlari, shuningdek, xalifa Mustarshid Billoh va ar-Rashid Billohning o'ldirilishi kabi tarixiy voqealar sodir bo'ldi. Kiya Bozorg Umid vafotidan so'ng hokimiyat uning o'g'li Muhammad ibn Bozorg Umidga o'tdi. Muhammad davrida ismoililar yangi qal'alarni egallab, targ'ibot ishlarini kengaytirdilar, lekin shu bilan birga mazhab ichida ichki ixtiloflar ham kuchaydi. Ayniqsa, uning o'g'li Hasan ibn Muhammad (Hasan II) tomonidan imomlik da'vosi bilan bog'liq g'oyalar Alamut tarixida yangi mafkuraviy davrni boshlab berdi. Ushbu maqolada ana shu jarayonlarning siyosiy, diniy va mafkuraviy jihatlari tahlil qilinadi.

Hasan Sabbohning o'limidan so'ng o'rinbosar bo'lgan Kiya Bozorg Umid, 1124-yilda Alamutga ko'chganidan ikki yil o'tib Sulton Sanjarning hujumlariga duch keldi. Sulton Sanjar, vaziri al-Muhtass Abu Nasr Ahmad ibn Fazl bu hujumlarga bosh qilib tayinladi. Kuhistonda botiniylar hukmronligi ostida bo'lgan Turaysiylar va Nishopur viloyatidagi Beyhaqqa qarshi yurish mintaqada ko'plab botiniylarning qirg'in qilinishi bilan yakunlandi. Bu hududdagi Ismoililar qishlog'i Tarz Sanjar qo'shini tomonidan bosib olingan. Biroq ularning shimoldagi hujumlari besamar ketdi. Shirg'irning jiyan qo'mondonligida Rudborga yuborilgan qo'shinlar botiniylar tomonidan qaytarildi.³⁸

Saljuqiylarning yurishlari natijasida botiniylarning nishoniga aylangan vazir al-Muhtass Abu Nasr Ahmad ibn Fazl 1127- yilda botiniylar tomonidan o'ldirilgan. Shunday qilib, botiniylar vazirni o'ldirish orqali hujumlar uchun o'ch oladilar. Bu davrda Tolikonning qo'lga olinishi bilan o'z hududini kengaytirgan ismoililar 1129-yilda Seistonga yangi bosqin uyushtirdilar. O'sha yili Isfaxon saljuqiylar sultoni Sulton Mahmud sulh tuzishda

³⁸ Bernard Lewis, Haqiqatlar, Tar: Ali Aktan, Sebil Yayinlari, Istanbul 1995, -s.55.

ehtiyotkor bo'lib, saroyiga Alamutdan vakil taklif qiladi. Bu elchi Sulton bilan uchrashgandan keyin Isfaxon ahli tomonidan hamrohi bilan birga lynch qilingan. Bu voqeadan keyin Sulton buni qilganlarning jazolanishini istagan Bozorg Umidning iltimosini rad etdi. Ismoililar yilnomasida qayd etilishicha, Qazvinga hujum qilgan ismoililar Isfahondagi bu voqeaga javoban 400 kishini o'ldirib, ko'p o'lja olishgan.³⁹

Xuddi shu manbaga ko'ra, Qazvin aholisi qarshi hujumga o'tgan, biroq turk qo'mondoni ismoililar tomonidan o'ldirilganidan keyin orqaga chekingan. Bu davrda Sulton Mahmudning Alamutga qilgan hujumi ham qayd etilgan. Ammo bu hujum hech qanday natija bermadi.

Xuddi shu davrda sodir bo'lgan yana bir voqea, Iroq hududini amakisi Sulton Sanjar nomidan boshqargan Sulton Ma'sud bilan Abbosiylar xalifasi al-Mustarshid Billoh o'rtasidagi tortishuv yuz berdi. Bu kelishmovchilikning sababi, xutbada xalifaga so'ng Sulton Ma'sud nomining tilga olinmaganligi edi. Shundan so'ng Sulton Ma'sud Bag'dodga yurish uyushtirdi. Ikki qo'shin Hamadonda yuzma-yuz turishdi. Xalifaning qo'shinlarining bir qismi Sulton Mas'ud qo'shiniga qo'shildi. Qo'shinning zaiflashuvidan yengilgan xalifa va u bilan birga barcha yuqori davlat odamlari Sulton Ma'sudga asir bo'ldilar. Shundan so'ng, Ma'sud hech kimni o'ldirmasligini aytib, askarlariga talonchilik bilan kifoyalanishni buyurdi. Bu urushda har ikki tomondan halok bo'lganlar soni besh kishidan oshmagan. Sulton Ma'sud xalifaga yaxshi munosabatda bo'lib, u bilan birga Marog'aga bordi. Bu holatni Sanjarga xat bilan xabar qildi.⁴⁰ Sanjar bundan xabar topgach, elchi yuborib, xalifani ozod qilishni so'radi. Sulton Ma'sud amakisining buyrug'ini bajarish uchun xalifaning huzuriga borib, undan kechirim so'radi. Uni o'zi tayyorlagan chodirga olib borib, taxtga o'tqazdi. Keyinroq u Sulton Sanjar yuborgan elchini kutib olmoqchi bo'lganida, pistirmada kutib turgan ismoiliy tarafdorlari saroyning bo'm-bo'shligini ko'rib, to'satdan saroyga kirib, xalifa Mustarshid Billohni o'ldirishdi (1135-yil 29-avgust).⁴¹

Xalifa Mustarshidning o'limi haqidagi xabar Alamutda katta ishtiyoq bilan kutib olindi, Eronda Bozorg' Umid boshqaruvida sodir etilgan qotilliklar faqat xalifaga tegishli emas edi. Bu davrda Isfahon, Merog'a, Tabriz hokimlari va Qazvin muftiysi ham botiniylar tomonidan o'ldirilgan.⁴²

Hasan Sabbohdan keyin hukmronlik qilgan Kiya Bozorg Umid, taxminan 24 yillik hukmronligi davomida Botiniy ta'limotlarini tadbiq etishda davom etdi. Hasan Sabboh

³⁹ O'sha asar. – s.56.

⁴⁰ Abu'l-Fazl Beyhaqi. Translated by Bosworth. The History of Beyhaqi. Volume I. Massachusetts. Harvard University Press. 2011. P.376.

⁴¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, -s.562.

⁴² Bernard Lewis, Haşîşiler, Çev: Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995, -s.57.

yo'ldan yurgan Bozorg uning ta'limotini davom ettirdi. 1137-yilda Bozorg vafotidan keyin uning o'g'li Muhammad ibn Bozorg Umid yetakchiga aylandi.⁴³

Otasining vorisi bo'lgan Muhammad davrida ismoiliylar yangi qal'alarni egallab, borish qiyin bo'lgan joylarda istehkomlar quradilar. Ayniqsa, Daylam va Gilondagi yerlarini kengaytirib, Muborakkuh va Firuzkuh qal'alarini egalladilar. Muhammad mahalliy va umumiy muammolar bilan shug'ullanib, Rudbor va Qazvin o'rtasidagi sodir bo'lgan to'qnashuvlarda muvaffaqiyatli mudofaani amalga oshirdi. Afg'oniston va Gruziyaga bostirib kirib, bu geografiyada ham o'z targ'ibotini yo'lga qo'ydi.⁴⁴

Saljuqiylar saroyida faoliyatini davom ettirgan Muhammad o'z tomoniga muhim mansab egalari bo'lgan davlat arboblarni jalb qilishda davom etdi. Ularning yordami bilan yashirin va oshkora suiqasdlar davom etdi. Bu davrda saljuqiylar tarafida bo'lgan ko'plab davlat arboblari o'ldirildi.

Juvayniy xalifa Mustarshidning o'g'li xalifa Ar-Rashid Billohning o'ldirilishini Muhammad tomonidan sodir etilgan birinchi qotillik deb ta'riflaydi. Xalifaning o'limiga sabab, u fidoyilar tomonidan o'ldirilgan otasining o'limi uchun qasos olish uchun botiniylarga qarshi urushga kirishgan. Bu safarda yo'lda kasal bo'lib qolgan xalifa ar-Rashid Isfahonga yetib borgach, pistirmada kutib turgan fidoyilar tomonidan o'ldirildi. Muhammad ibn Umid davrida 14 marotaba muhim qotilliklar amalga oshirildi. Yana bir ism, xususan, xalifa ar-Rashidning o'ldirilishi diqqatga sazovor bo'lgan ism 1143-yilda Tabrizda suriyalik to'rt nafar fidoyi tomonidan o'ldirilgan Saljuqiy sulton Dovuddir. Bundan tashqari, bu davrda Sanjarning amiri va yordamchisi, Xorazmshohlar sulolasidan bo'lgan shahzoda, Gruziya va Mozandaronning mahalliy boshliqlari, shuningdek, bir vazir, Kuhiston, Tiflis va Hamadon qozilari ham o'ldirilgan.⁴⁵

Bu davrda, Nizoriy Ismoiliy tarafida ba'zi bo'linishlar paydo bo'la boshladi. Muhammad Bozorg'ning o'g'li Hasan Muhammad (Hasan II) nasabi Mustansirga borib taqalishini aytib, o'zini imomlikka da'vo qilgan.⁴⁶ Ismoiliylar, jumladan, Hasan Sabboh ham hech qachon imomlik da'vo qilmagan. Ular faqat bir kun kelib qoladigan haqiqiy imomning vakillari sifatida o'zlarini shu ishga bag'ishladilar. Ammo Muhammad Bozorg davri bu sabab katta yorilish va o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Birinchi marta ismoiliylar yetakchisi o'zini imom deb e'lon qildi. O'zini imom deb e'lon qilgan Hasan ibn Muhammad otasining so'zlarini yanada chiroyli va ta'sirli shaklga aylantirib, xalqni mazhabga da'vat etib, tarafdorlarni to'play boshladi. Ular Muhammadning nutqidan qoyil qolishdi va uni Hasan

⁴³ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, Tarih-i Güzide, Tar: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018. -s.418.

⁴⁴ Arayancan Ayşe Atıcı, Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût, Yeditepe Yay., İstanbul 2011. -s.87.

⁴⁵ Bernard Lewis, Haşhaşiler: İslam'da Radikal Bir Tarikat, Çev: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, -s.59.p

⁴⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, -s.419.

Sabboh aytgan imom deb o'ylay boshladilar. Shu boisdan ham xalqning unga bo'lgan muhabbati bora-bora ortib, unga bay'at qilishga ishtiyoqi kuchaydi. Otasi Muhammad o'g'lining xatti-harakatiga munosabat bildirgan va unga qarshi chiqqan. Oqibatda o'g'lini imom deb qabul qilgan guruhni qattiq jazolagan. Bu voqealar natijasida Alamutda birdaniga 250 kishi halok bo'lgan, yana 250 kishilik guruh qal'adan haydalgan. Shunday qilib, Hasan ibn Muhammadning izdoshlari jasoratini yo'qotdilar. Bu voqealar qarshisida Hasan ibn Muhammad chekinib, otasidan qo'rqishni boshladi. U bu voqealarda o'zini noto'g'ri tushunganligi va aybsizligi haqida yozgan. U ilgari aytgan gaplarini inkor etib, otasi tomoniga o'tdi.⁴⁷ Hasan Sabboh izidan borib, tariqat asoslarini mustahkamlashga harakat qilgan Muhammad Bozorg 1162-yil fevral oyida vafot etdi. O'limidan keyin o'g'li Hasan ibn Muhammad Alamutning yangi rahbari bo'ldi.⁴⁸

1126- yilda tug'ilgan Hasan ibn Muhammad yoshligida Hasan Sabboh va undan oldingi mazhablarning tamoyil va qoidalarini tadqiq qila boshlaydi. Ayniqsa, da'vat (targ'ibot) usulini juda yaxshi o'rganib, yangi g'oyalar ishlab chiqarish, e'tiqodlarni talqin qilish darajasiga yetdi. U ismoiliya tariqatining tamoyillariga o'z talqinlarini qo'shib, yangicha qarashlarni yaratdi. U Hasan Sabboh davrida qat'iy amal qilingan islom va shariat qonunlarini buzishga yo'l qo'ygan va o'zi bu ishlarda dinga zid yangilik kiritgan. 1164-yili ramazon oyida Alamut yaqinida islom qoidalariga zid ravishda minbari qiblaga qaragan masjid qurdirdi. Keyinroq boshqa viloyatlardan Alamutga taklif qilgan odamlarni o'sha hududga to'pladi. O'sha kun uchun maxsus tayyorlangan oq, qizil, yashil va sariq rangdagi to'rtta bayroqning har birini minbarning bir oyog'iga yopishtirib, minbarga chiqdi. Xutbani arab tilida o'qib, o'zini imom tomonidan doyi qilib tayinlaganligini, ulardan balo va shariat farzlarini olib tashlaganini aytdi. Bu xutbada ism-shariflari noma'lum bo'lgan va aslida mavjud bo'lmagan imomlarning ismlarini tilga oldi. Xutbasini o'qib, minbardan tushib, 2 rakat hayit namozini o'qidi. Iftorlikdan so'ng xonanda va cholg'uchilarni olib kelib, ko'ngilochar dasturxonlar tashkil qilishdi. U kunni qayta tirilish bayrami deb e'lon qildilar.⁴⁹ Shu tariqa Nizoriy ismoiliylar davlatida jiddiy bo'linishlar va kelishmoqchiliklar davri boshlanadi.

Xulosa: Kiya Bozorg Umid va Muhammad ibn Bozorg Umid davri Nizoriy Ismoiliylar tarixida o'tish davri sifatida baholanishi mumkin. Kiya Bozorg Umid Hasan Sabbahning qat'iy diniy-siyosiy siyosatini davom ettirgan bo'lsa, uning o'g'li Muhammad ismoiliy da'vatini yanada kengaytirishga, siyosiy ittifoqlar va suiqa-sdlar orqali kuchaytirishga intildi. Shu bilan birga, Hasan ibn Muhammad davrida ismoiliya ta'limotining ichki mazmunida

⁴⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, -s.564.

⁴⁸ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, Tarih-i Güzide, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018. – s. 418.

⁴⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, -s.566.

tub o‘zgarishlar yuz berdi — shariatdan voz kechish va “Qayta tirilish” g‘oyasi e‘lon qilindi. Bu hodisa nafaqat Nizoriylar tarixida, balki o‘rta asr Eron diniy tafakkurida ham yangi bosqichni boshlab berdi.

Shunday qilib, 1124–1162-yillar oralig‘ida Nizoriy Ismoililar davlati diniy harakatdan siyosiy va mafkuraviy kuch markaziga aylangan, bu esa keyingi asrlarda Eron va musulmon Sharqining siyosiy tarixiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu‘l-Fazl Beyhaqi. Translated by Bosworth. The History of Beyhaqi. Volume I. Massachusetts. Harvard University Press. 2011. P.376.
2. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, -s.562.
3. Bernard Lewis, Haşîşiler, Çev: Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995, -s.57.
4. Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, Tarih-i Güzide, Tar: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018. -s,418.
5. Arayancan Ayşe Atıcı, Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.-s,87.
6. Bernard Lewis, Haşhaşiler: İslam’da Radikal Bir Tarikat, Çev: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul 2014,- s.59.p
7. Newman, Andrew J. Society and Religion in Iran, 1500—1800: Studies in Safavid History. Curzon, 1994.— P. 183.
8. Newman, Andrew J. Society and Religion in Iran, 1500—1800: Studies in Safavid History. Curzon, 1994. — P. 163.
9. Said Amir Arjomand. Authority and Political Culture in Shi‘ism. State University of New York Press, 1988.— P. 86.
10. Abdulkarim Özaydin ve benzeri. İlk müslüman türk devletleri. Anadolu universitesi. Eskişehir. 2018. S.116.
11. Wiley, Joyce. The Islamic Empire of Iran. Cambridge University Press, 2005. — P. 361.